

NÁVRAT PSYCHOLOGIZMU: PANDORINA SKRINKA, ALEBO NOVÉ INŠPIRÁCIE PRE FILOZOFIU?

TATIANA SEDOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

SEDOVÁ, T.: The Comeback of Psychologism: Pandora's Box, Or Inspirations for Philosophy?

FILOZOFIA 65, 2010, No 8, p. 738

The paper deals with the historical and systematic aspects of psychologism. The historical aspect is examined on the background of the rise of psychology as an independent science. The systematic-analytical aspect, on the other hand, is seen as connected with normativity and the empirical contingency of facts. These issues are analyzed with regard to the so called *Psychologismusstreit* in German post-Kantian philosophy. The comeback of psychology is rendered as related to the project of naturalized epistemology. The paper also points out to the challenges, which philosophy faces due to the claims of cognitivism.

Keywords: Psychologismusstreit in post-Kantian philosophy – Psychology and philosophy – Systematic and analytic aspects of psychologism – The comeback of psychologism – Perspectives on cognitivism – M. Kusch – M. Rath – G. Canguilhem

Úvod. Koncom apríla 2010 sa riaditeľ Psychologického ústavu AV ČR M. Blatný obrátil s otvoreným listom na odbornú verejnosť, aby podporila žiadosť o opätovné zaradenie psychológie medzi sociálne vedy. Rada vlády Českej republiky pre výskum, vývoj a inovácie (RVVI) totiž zaradila psychológiu nejakým zvláštnym riadením osudu medzi vedy o živej prírode, lebo psychológia údajne skúma stavy mozgu, resp. fungovanie živého organizmu. Táto udalosť je nielen vcelku humornou, ale aj znepokojivou diagnózou postavenia sociálnych a humanitných vied.¹ Hoci Rada s predsedom Fischerom petíciou vyhovel a psychológia sa vrátila do rodiny sociálnych vied, samotná obrana psychológie ako sociálnej vedy zo strany riaditeľa Psychologického ústavu AV ČR bola ukážkou ambivalentného chápania statusu psychológie a jej postavenia v nomenklatúre vied, lebo v liste M. Blatný na jednej strane argumentoval predmetom skúmania, ktorým je opis a explanácia ľudského správania, na strane druhej sa odvolával na spoluprácu s medicínskymi vedami a zaradením experimentálnej psychológie na Web of Science medzi *prírodné vedy*.²

¹ Pozri Otvorený dopis riaditeľa M. Blatného na webovej stránke Psychologického ústavu AV ČR: www.psu.cas.cz

² Je zaujímavé porovnať Blatného obhajobu psychológie s názorom, ktorý artikuloval C. Lévi-Strauss v stati *Vědecká kritéria ve společenských a humanitních oborech*. In: ([12], 267 – 269, a hlavne 273 – 277).

V tomto kontexte nie je nezaujímavá pripomienka I. Wallersteina, že psychológia sa neformovala v priestore sociálneho poznania, ale primárne v oblasti medicínskych disciplín a svoju legitimitu zdôvodňovala blízkosťou k prírodným vedám. Wallerstein však zároveň upozorňuje na marginálne postavenie sociálnej psychológie a psychológie orientovanej na postavenie individua v spoločnosti, ktoré definovali predmet svojich výskumov v rámci sociálneho poznania a filozofie ([20], 35 – 36).

Spomínaná úsmevná príhoda by bola len anekdotou dokumentujúcou, ako to v skutočnosti vyzerá s vednou politikou najmä vo vzťahu k sociálnym vedám a humanitným vedám (nielen u susedov), ktoré sú nútené čoraz bizarnejšie a krkolomnejšie zdôvodňovať svoju existenciu, ale relevantnosť tejto udalosti pramení v niečom hlbšom a zásadnejšom. Príbeh totiž nepriamo ilustruje čaro nechceného; na jednej strane signalizuje návrat naturalizmu, ktorý sa v psychológii manifestuje predovšetkým v podobe evolučnej psychológie a kognitivismu, na strane druhej pripomína aj ignorovanie (vzájomné) panujúce medzi psychológiou a filozofiou. Navyše je to aj exemplifikácia toho, ako sa dejiny nejakej disciplíny môžu celkom neúmyselne a podvedome zamieňať s jej predmetom. Netreba, domnievam sa, v tomto kontexte osobitne pripomínať, že „naturalizmom“ sa referuje na rozličné veci a v stati pod týmto výrazom rozumiem výlučne psychologizmus v sociálnom poznaní a filozofii s osobitným akcentom na epistemológiu, pričom vedome abstrahujem od iných významov výrazu „naturalizmus“, s ktorým sa operuje v rozličných kontextoch, okrem iného aj v literárnej vede. Dnes by sme nepochybne našli medzi filozofmi, hlavne analytického štýlu filozofovania, ale aj medzi predstaviteľmi špeciálnych vied nemálo tých, ktorí by rezolútne podpísali Wittgensteinov názor z *Traktátu*: „Psychológia nie je filozofii príbuznejšia než ktorákoľvek iná prírodná veda“ ([21], 73, 1121). Našli by sa aj takí, ktorí filozofické problémy pokladajú za súčasť psychológie, resp. kognitívnych vied. Ako to teda vyzerá s psychologizmom a vzťahom psychológie a filozofie z historickej retrospektívy?

K pojmu psychologizmu. S pojmom psychologizmu sa spája negatívna, až pejoratívna konotácia, keďže sa ním chápu neadekvátne nároky psychológie, jej pojmového inštrumentária pri deskripcii a vysvetľovaní javov a procesov, ktoré sa svojou povahou vymykajú kompetencii a možnostiam psychológie, jej mentalistickému slovníku. Vzťahuje sa to hlavne na oblasť logiky a matematiky, lebo psychologizmus sa v tejto perspektíve spája s relativizmom, naturalistickým omylom a redukcionizmom tak ontologickým, epistemologickým, ako aj metodologickým. Psychologizmus však možno chápať aj čisto deskriptívne, ako snahu tematizovať a riešiť rozličné problémy tak z dielne filozofie (napríklad etické, estetické, logické), ale aj z iných sociálnych a humanitných vied prostriedkami z arzenálu psychológie. V tomto zmysle psychologizujúce pokusy tvorili významnú súčasť každej epochy západnej filozofie ([16], 45). Aj dnes sa stretávame s týmito dvomi ponímaniami psychologizmu a nájdeme tak jeho stúpcov, napríklad Ned Block, P. Grice, G. Segal, J. Fodor, Thagard, A. Goldman, ako aj odporcov, napríklad John McDowell, M. Dummett, H. Dreyfus, J. Searle, ktorí odmietajú psychologizmus predovšetkým v epistemológii a sémantike pochopenia významu, vo filozofii jazyka. Ako deskriptívny

pojmem sa psychologizmus vzťahuje na deskripcie a explanácie, predikcie buď na úrovni tzv. ľudovej psychológie, alebo na úrovni autonómnej vedy skúmajúcej ľudské správanie. Pomocou psychologického slovníka referujeme na procesy, vlastnosti a stavy psychickej reality, ktoré sú denotátmi takých výrazov, akými sú pamäť, vnímanie, pocit, emócie, myšlienka, volitívne akty a pod., ale tieto procesy a stavy môžu byť aj denotátmi iných vied, napríklad neurológie a fyziológie. Historické pramene sa zhodujú v tom, že termín „psychologizmus“ použil po prvýkrát v roku 1866 J. E. Erdmann vo svojom diele *Die deutsche Philosophie seit Hegels Tod* na označenie Benekeho pozície, podľa ktorej nevyhnutnosť logických princípov pramení z povahy ľudskej psychiky.³ Avšak psychologizmus v zmysle stanoviska, podľa ktorého platnosť poznania nerozlučne súvisí so spôsobmi získavania poznania, sa stal aktuálnym až v pokantovskom období, keď sa Kantovi nasledovníci začali venovať problematike pôvodu *a priori* a otázke, či je možná výlučne racionálna psychológia. Táto motivácia kráčala ruka v ruke s problémom normatívnosti logiky, ktorá sa začala hľadať v štruktúre a vlastnostiach myslenia. A hoci G. Frege podstatnou mierou prispel svojim vkladom do tohto sporu o psychologizmus v logike chápaním povahy a podstaty významu, pravdy, objektu, nepoužil ani termín „psychologizmus“, a to na rozdiel od E. Husserla, ktorý vyšiel z brentanovskej psychológie a ktorý diferencoval medzi jednotlivými psychologizujúcimi pozíciami v rámci filozofie. Husserl v prvom zväzku *Logických skúmaní* rozlišuje medzi tromi typmi logikov a filozofov, ktorí oscilujú medzi psychologizmom a antipsychologizmom; rozlišuje medzi tými, ktorí sú jednoznačne na strane psychologizmu, a tými, ktorí sa klonia na stranu antipsychologizmu. Práve psychologizmus v logike a matematike, napríklad v spojitosti s chápaním pojmu čísla, tvoril relevantnú a podstatnú súčasť zápasu o psychologizmus v dejinách nemeckej filozofie, ktorý vo fregeovskej podobe antipsychologizmu položil základy analytickej filozofie jazyka. Problematika psychologizmu má teda svoj historický aj systematický aspekt. Historický aspekt sa týka procesu konštituovania psychológie ako autonómnej vedy a zahrnuje jednotlivé etapy jej vyčleňovania z filozofie, čoho odvrátenou stranou boli aj pokusy budovať filozofiu ako striktnú vedu. Tento proces prebiehal v prostredí nemeckej postidealistickej filozofie v období od 80-tych rokov 19. storočia do roku 1914, keď sa psychológia, definitívne vypudená z filozofických katedier, konštituovala aj inštitucionálne. Toto obdobie sa označuje ako *Psychologismusstreit* a participovali na ňom význační protagonisti tak psychologizmu (napr. J. F. Fries, R. H. Lotze, Cornelius, Beneke, F. C. Brentano, Th. Lipps, Külpe, A. von Meinong), ako aj antipsychologizmu (G. Frege, E. G. Husserl, P. Natorp, M. F. Cohen), pričom z dnešného hľadiska etiketizovanie niektorých postáv ako psychologizmov vyznieva vcelku kuriózne. Takáto nálepka sa ušla dokonca aj Fregemu a Husserlovi, o čom sa možno presvedčiť aj v knihe *Psychologism. A Case Study in the Sociology of Philosophical Knowledge* z pera M. Kuscha. Psychologizmus tematizovaný systematicko-analyticky súvisí hlavne s otázkou, ako povaha normatívnych disciplín súvisí s empirickou kontingentnou rovinou faktov; či platnosť

---

³ Pozri heslo Psychologismus in: ([9], 1675; [16], 32.) ale aj Mohanty, J. N.: Psychologism in Perspectives on Psychologism; in: ([14], 1).

a objektívna záväznosť normatívnych tvrdení nejako závisí od faktov, alebo či to, čo má byť, možno odvodiť z toho, čo je. Zo systematicko-analytického stanoviska je zaujímavé aj to, ako sa psychologizmus usiluje kolonizovať rozličné sociálnokulturné, politické, historické a dnes aj ekonomické fenomény a explanovať ich redukciami na javy, procesy alebo vlastnosti mentálnych psychických štruktúr individua. Osobitné postavenie pripadlo v tomto smere logike a matematike, lebo psychologizmus tu narazil na silný odpor kvôli svojmu údajnému relativizmu, skepticizmu, antropologizmu tak, ako to artikulovali Frege a Husserl. Fregeho aj Husserla spájal napriek rozdielom, daným aj ich odlišným akademicko-intelektuálnym zázemím, odpor proti zakotveniu logických zákonov a zásad v psychológii, v procesoch individuálneho myslenia; odmietajú zámenu pravdy s jej uznávaním, platnosti poznania s jeho získavaním, objektivity noriem a subjektívnosť hodnotiacich sudov, zámenu objektívnosti poznania s konfúznosťou ideí, zámenu dôvodov a legitimizácie presvedčení s ich príčinami, deskriptívneho charakteru psychologických tvrdení s normatívnosťou logiky. Obaja obviňujú psychologizmus zo solipsizmu, relativizmu, skepticizmu a antropologizmu a námietky sa týkajú tak redukcie logickej pravdy na subjektívne presvedčenie (kognitívny relativizmus), ako aj redukcie formalistickej neutrality logiky na tematickú zaujatosť individuálnym, sociálne alebo antropologicky druhovo podmieneným obsahom mentálnych reprezentácií (tematická zaujatosť), redukcie nevyhnutnosti a univerzálnosti logických zákonov na empirické generalizácie kontingentných regularít (modálny redukcionizmus), redukcie apriórnosti poznania v logike na aposteriornosť empirických spôsobov získavania a legitimizácie presvedčení (radikálny empirizmus).⁴ Tento spor o povahu logiky a vzťah logiky a psychológie nemá len historickú relevanciu, ale v mnohom sa ponáša na dnešný naturalistický obrat vo filozofii jazyk a mysle, v epistemológii, etike atď., lebo tak ako na prelome 19. a 20. storočia aj dnešní naturalizmu priaznivo naklonení filozofi sa pokúšajú novými nástrojmi o naturalizáciu intencionality, racionality, reprezentácií, sémantiky a normatívnych fenoménov vôbec.⁵ Podobu dnešného návratu psychologizmu ilustruje napríklad aj pozícia českého filozofa P. Kořátka, ktorý chce objasniť komunikáciu (identifikácia významu výpovede) a interpretáciu (aj literárneho diela) v zmysle pripisovania propozičných postojov aj uplatnením psychologických pojmov, akými sú presvedčenie, intencie, preferencie, aby obhájil verejnú významu a súčasne privátnosť mentálnych stavov.⁶ Z tohto zorného uhla je návrat psychologizmu neodškriepiteľnou realitou; v súčasnosti je zastúpený predovšetkým kognitívizmom, kognitívnymi vedami, ktoré zažívajú svoj triumf vo filozofii aj v sociálnych vedách. Z tohto aspektu sa oplatí aspoň stručný historický exkurz, ktorý by mal naznačiť, že súčasné víťazné ťaženie psychologizmu naprieč sociálnymi vedami a filozofiou má

---

⁴ Námietky proti psychologizmu prevzaté z práce *Rationality and Logic* od R. Hanna uvádza aj E. Andreanský. Pozri jeho stať *Kant a Husserl o psychologizme a formalizme v logike* in: [2].

⁵ Napríklad D. Sperber patrí k predstaviteľom, ktorí sa pokúšajú o naturalistický prístup k vysvetľovaniu kultúry, pričom akcentuje relevantnosť psychológie, hlavne evolučnej a kognitívnej psychológie. Pozri napr. *Explaining Culture: A Naturalistic Approach*. Oxford UK, Cambridge MA: Blackwell Publishers 1996.

⁶ Pozri 2. kapitolu *Psychologické pojmy v teórii významu a interpretácie*. In: ([10], 45 – 90).

analogické rysy so situáciou na prelome 19. a 20. storočia.

Na margo sociológie poznania vo veci psychologizmu. M. Kusch vo svojej práci *Psychologism. A Case Study in the Sociology of Philosophical Knowledge* (1995) analyzoval filozofické texty z prelomu 19. a 20. storočia a zozbieral frekvenciu obvinení z psychologizmu. V práci uvádza vyše 130 autorov rozmanitej filozofickej orientácie s odlišnými názormi na poznanie, pravdu a myslenie (napríklad Fries, Avenarius, Ziehen, Locke, Erdmann, Beneke, Brentano, Meinong, Wundt, Mach, Mill, Lipps, Cornelius, Stumpf, Husserl, Frege a i.), Kuschovu prácu, ktorá z pozícií blízkych sociológii poznania D. Bloora, H. Collinsa, B. Latoura predkladá príbeh vzostupu a pádu psychologizmu v období od roku 1860 do roku 1930. P. Engel v svojej metodologicky a historicky poučnej a pozoruhodnej eseji podrobne komentuje a analyzuje, ako Kusch tematizuje problém psychologizmu v intencii sociológie poznania. Situuje ho do historického, sociálneho aj inštitucionálneho kontextu nielen intelektuálneho zápasu o kľúčové idey, akými boli povaha logických zákonov, pravdy a noriem, ale podrobne mapuje aj reakciu zo strany filozofie. Tá najprv videla v rodiacej sa disciplíne spojenca a neskôr nezmieriteľného nepriateľa, ktorého vypudila zo svojho teritória. Debata sa po roku 1920 definitívne uzavrela a psychológia sa etablovala ako autonómna disciplína s vlastným predmetom skúmania a metódou. V tomto emancipačnom procese zohrali významnú úlohu najmä vzťahy k fyziológii (Johannes Müller a Helmholtz) a začiatky experimentálnej psychológie W. Wundta, H. Ebbinghauza, ktorí však uznávali aj introspekciu ako legitímny nástroj psychológie. V duchu svojho východiska Kusch konštatuje, že práve inštitucionálny aspekt a sociologický rozmer dodali diskusii taký vyhrotený ráz. Keby sa podľa neho debata nerealizovala v danom sociálno-historickom kontexte, v ktorom na seba narážali profesijné záujmy a inštitucionálne rámce, išlo by len o „suchú“ akademickú diskusiu analogickú britskému asocianizmu alebo francúzskemu spiritualizmu založenému na introspekcii. Vyvrcholením *Psychologismusstreit* bol list stosiedmich profesorov filozofie z Rakúska, Švajčiarska a Nemecka v roku 1913, ktorým žiadali nemeckého ministra vzdelávania, aby sa z katedier filozofie vylúčili experimentálni psychológovia. Samotný ostrý spor po deľbe práce medzi psychológov a filozofov po prvej svetovej vojne odznel dostratena, lebo filozofia sa po ústupe naturalizmu a novokantovstva vydala cestami iracionalizmu a psychológia šla svojou cestou budovania profesijného imidžu a identity, posilnených spojenctvom s fyziológiou a experimentovaním.

Kuschovo klasifikačné hľadisko, ktoré kombinuje rozbor záujmov a rétoriky protagonistov, prináša zaujímavé pohľady, ale, ako upozorňuje P. Engel, nemôže suplovať obsahový a argumentačný rozbor za a proti psychologizmu, lebo povaha aj podstata tohto sporu historicky aj systematicky obsahovo súvisí s pokantovským idealizmom, keď sa Kantovi nasledovníci snažili o reinterpretáciu poznania v línii antropologizmu alebo transcendentizmu. Vzhľadom na analytickú filozofiu, ktorá sa hlási k fregeovskému chápaniu logiky, k odlíšeniu otázky, čo konštituuje význam, od otázky, ako sa významu zmocňujeme, ako ho chápeme, tento moment vzťahu medzi psychológiou a logikou ostal celkom nepovšimnutý.

P. Engel namieta proti Kuschovmu akoby neutrálnemu opisu sociálnych sietí, kontextu, situácií, v ktorých sa sformoval psychologizmus a antipsychologizmus, a nástojí na tom, že ide práve o kauzálne determinanty evolúcie ideí a že treba predovšetkým demonštrovať, ako kontext a siete ovplyvnili osud ideí, ich kognitívny obsah. Možno však položiť otázku, či by iný kontext nevyprodukoval podobné idey alebo či sa dá porozumieť obsahu ideových sporov bez predpokladu, že protagonisti ich pokladali za pravdivé. V tejto súvislosti Engel upozorňuje na slabšie miesta Kuschovej sociológie poznania, ktorá analyzuje slovníky, diskurz, záujmy a siete bez toho, aby sa explicitne vyjadrila k otázke ich pravdivosti: „Pochybujem, že úplné porozumenie týmto obsahom možno dosiahnuť zastávaním nejakého druhu skeptického dištanču od hodnotenia ich pravdivosti. Mohli by sme vôbec pochopiť tieto teórie, ak by sme nepredpokladali, že tí, čo ich zastávajú, ich pokladajú za pravdivé? Nech už bude posledné slovo v týchto veciach akékoľvek, zdá sa mi že výskum kontroverzie psychologizmu, ktorý by sa nepokúsil o nijaké filozofické zhodnotenie týchto problémov jednak porovnaním s ich dnešnou konšteláciou, jednak ich porovnaním s pravdivosťou rozličných názorov, by bol podivne ochudobnený“ ([8], 383).⁷

Metodologický aspekt sporu o psychologizmus. Kuschov historický exkurz, preferujúci sociálno-kultúrny kontext, záujmy, rétoriku, siete, sociologické inštitúcie, skúma *Psychologismusstreit* ako prípadovú štúdiu, ktorá však zo stanoviska sociológie poznania filozofie nastoľuje aj netriviálnu otázku, v čom vlastne spočíva význam výskumu dejín vedy. Zaujímavú odpoveď formuluje v domácom kontexte takmer neznámy Georges Canguilhem, francúzsky teoretik a filozof vedy, ktorý uvádza nasledujúce dôvody v prospech výskumu dejín vedy: „Jestvujú tri dôvody na pestovanie dejín vedy: historický, vedecký a filozofický. Historický dôvod je pre vedu nepodstatný, vonkajškový; podľa neho sa veda chápe ako zdôvodnený diskurz o vymedzenej oblasti skúsenosti. Tento dôvod spočíva na praktikách pamätníkov: na fakte konkurencie v pátraní po duchovnom autorstve, v sporoch o prvenstvo... Tento dôvod je akademickým faktom... Jestvuje explicitnejší vedecký dôvod: Pri odkrývaní minulosti sa pátra po zdôvodnení jeho skúmania kvôli nemožnosti nájsť toto odobrenie v súčasnosti, taktó objaviteľ objavuje svojich predchodcov... Napokon striktno filozofický dôvod hovorí: Bez referencie na epistemológiu by teória poznania bola len akousi meditáciou vo vzduchoprázdne a bez vzťahu k dejinám vedy by bola zanedbateľnou prácou, ktorú veda vôbec nepotrebuje, o ktorej predstiera, že o nej hovorí“ ([3], 199 – 200). Dejiny vedy teda nenachádzajú svoj objekt hotový, ale ho konštruujú a konštituuju, pričom rozhodujúce slovo má víťazná teória, víťazné koncepcie, konceptuálne formácie. Vzťahy medzi dejinami istej vedeckej disciplíny a objektom

---

⁷ „I doubt that understanding of these contents can be fully achieved by sticking to some sort of skeptical suspension of judgment their truth. Could we even understand these theories if we did not suppose that those who held them took them to be true?... Whatever is the last word on these matters, it seems to me that an inquiry into psychologism controversy which would not attempt any philosophical appraisal of these issues, both in comparison with their present settings and as to the truth of the various views, would be singularly impoverished“ ([8], 383); pozri aj [22], 179 – 193).

tejto disciplíny nie sú priamočiare a bezprostredné, ale máme do činenia s istou delimitáciou, Georges Canguilhem forsírjuje historicky poučenú epistemológiu, lebo dejiny vedy sú v istom operacionalistickom zmysle funkciou epistemológie. Dejiny vedy potom vystupujú ako isté *epistemologické laboratórium*, pričom nejde ani tak o rukolapné materiálne výsledky vedy, ako o formovanie diskurzu. Ak z tohto aspektu posudzujeme psychologizmus, je zrejmé, že problém možno legitímne tematizovať historicky alebo systematicky, pričom si však treba dávať pozor, aby sme na priebeh tohto sporu a jeho výsledky v dejinách filozofie nenazerali cez súčasné okuliare nefilozofickej psychológie s vlastným objektom, s vlastnými metódami, s vlastným inštitucionálnym pozadím ani filozofie zbavenej psychológie. „Z hľadiska historicko-filozofického je ešte potrebné dodať, že Kantom iniciovaný a neskôr najmä v nemeckom filozofickom prostredí rozvinutý odpor proti psychologizmu mal kľúčový význam ako pre angloamerickú analytickú filozofiu, odvíjajúcu sa od Fregeho, Russellových a Wittgensteinových úvah, tak aj pre líniu filozofie, ktorú inšpiroval Husserl svojou fenomenológiou“ ([2], 241).

Zaujímavý pokus v duchu naznačeného ponímania histórie vedy podnikol M. Rath, ktorý v procese emancipácie psychológie v lone filozofie identifikoval tri diskurzívne formácie, každú s vlastnými, svojbytnými znakmi a dosiahnutými výsledkami, stúpenkami, ktorí prispeli svojím podielom k *Psychologismusstreit*-u. M. Rath, nadväzujúc tak na myšlienku dejín vedy ako epistemologického laboratória, ako aj na Foucaultovu ideu epistémy, rozlíšil tri diskurzívne formácie, ktoré charakterizuje ako etapy atribúcie, substitúcie a konštrukcie. V etape atribúcie sa psychológia, jej termíny a koncepty aplikovali na niektoré filozofické témy a problémy, pričom dominantné postavenie mala predstava, že logika je časťou psychológie; v etape tzv. substitúcie sa psychológia chápala ako fundujúca kľúčová disciplína vo vzťahu k filozofii; a tretia etapa konštrukcie znamenala vyčlenenie psychológie z filozofie tak vzhľadom na objekt skúmania, ako aj vzhľadom na inštitucionalizáciu. „Proces inštitucionalizácie, reálne podmienky, ktoré sformovali diskurzívnu formáciu „psychológie“, boli argumentatívne zdôvodnené len prechodom cez tri štádiá: atribúcie, substitúcie a konštrukcie. Výsledkom tohto procesu je diferencovanie medzi nefilozofickou psychológiou a psychológiou zbavenou filozofie“ ([16], 282, preklad T. S.).⁸ Hlas E. Cassirera, ktorý *expressis verbis* volal po uzatvorení manželstva medzi filozofiou a psychológiou (1932) a ktorý jasne videl relevantnosť psychológie pre filozofiu, ostal hlasom volajúceho na púšti. Cesty filozofie a psychológie sa takmer na storočie rozišli. Samotný Cassirer akcentoval význam psychologických termínov v snahe nájsť jednotiaci svorník diferencovaného sveta kultúry a nájsť kľúč k podstate človeka, ktorá nie je substancionálna, ale funkcionálna. „Pri opisovaní štruktúry jazyka, mýtu, náboženstva, umenia a vedy ustavične pociťujeme potrebu psychologickéj terminológie. Hovoríme o náboženskom „cítení,“ o umeleckej alebo mýtickej „obrazotvornosti“, o logickom alebo

---

⁸ „Der Prozess der Institutionalisierung, der Realitätbedingungen der diskursiven Formation. ‚Psychologie‘ schafft, war nur im Durchgang durch die drei diskursiven Strange der Attribution, der Substitution und der Konstruktion argumentativ begründbar. An seinem Ende steht die Differenzierung in eine unphilosophische Psychologie. Und eine psychologiefreien Philosophie“ ([16], 282).

racionálnom myslení. A ani do jedného z týchto svetov nedokážeme preniknúť bez dôkladnej vedeckej psychologickkej metódy“ ([4], 140) .

Deľba práce medzi filozofiou a psychológiou sa teda dovŕšila po prvej svetovej vojne a tí, čo pranierovali psychologizmus, boli rovnako odhodlaní analogickými argumentmi bojovať proti historizmu, sociologizmu, biologizmu s ich vlastnou interpretáciou filozofických problémov. Proti psychologizmu pri vysvetľovaní sociálneho faktu z pozícií sociológie vystupoval É. Durkheim, podľa ktorého sociálne fakty sú nielen odlišné od faktov fyzikálnych, ale aj nezávislé od individua, od jeho mentálneho, psychického prežívania a vedomia. Durkheim však sociálny svet, svet sociálnych faktov spájal s existenciou kolektívnych predstáv, stelesnených v normách fixovaných v ustálených formách konania a verejných reprezentáciách. O rehabilitáciu psychologického aspektu pri vymedzení sociálneho faktu sa postaral Durkheimov synovec M. Mauss, priekopník sociálnej antropológie. Jeho pojem tzv. totálneho faktu, ktorý okrem dimenzie sociálno-individuálnej zahŕňa ako neodmysliteľný prvok aj aspekt psychicko-biologický, je totálny, celostný tým, že sa stelesňuje v individuálnej skúsenosti a syntetizuje sociologickú synchronnú dimenziu s dimenziou geneticko-historickou, resp. s rozličnými psychofyzickými prejavmi od nevedomej až po reflexívnu podobu. Prítomnosť intencionality ako znaku *sui generis* sociálnej reality, a teda prítomnosť psychologických entít a slovníka pri explanácii sociálnej reality bez redukcionistickej ambície obhajuje aj proti computerovému ponímaniu mysle a AI aj J. Searle.⁹

Pretrvávajúca problematickosť filozofických základov psychológie aj relevantnosti psychologických skúmaní pre filozofiu sa ukázala aj v prípade postáv, ktoré neskôr v zmenenej historicko-kultúrnej a sociálnej konštelácii stáli jednou nohou v psychológii a druhou vo filozofii. Takouto postavou bol napríklad J. Paiget s jeho genetickou epistemológiou.

Návrat psychologizmu a jeho výzvy. Návrat psychologizmu do filozofie má na svedomí najmä projekt tzv. naturalizovanej epistemológie, ak ním rozumieme uplatňovanie a aplikovanie psychologického slovníka pri explanácii problémov poznania, myslenia a prežívania skúseností; možno ho datovať do 60-tych rokov minulého storočia.

Od roku 1960 sa prejavil naturalistický trend v epistemológii potom, čo Willard Van O. Quine podrobil kritike rozlíšenie medzi analytickými a syntetickými tvrdeniami a odmietol fundacionalizmus v poznaní, pričom prehodnotil aj rozlíšenie medzi pojmovou stránkou a faktúálnym obsahom myšlienkového schémy. To otvorilo dvere dokorán psychológii v epistemológii. Stojí za zmienku, že pôvodný titul Quinovej state znel *Epistemology Naturalized or the Case for Psychologism*. Hoci samotná Quinova pozícia vo veci psychologizmu nie je celkom jasná, lebo sa pohybuje v spektre od krajného radikálneho behavioristického naturalizmu, podľa ktorého v duchu Deweyho význam je vlastnosťou správania, a teda stotožňujúceho psychológiu s epistemológiou, až po umiernenú formu vzájomnej spolupráce medzi epistemológiou a psychológiou. „Vzťah medzi skromným

---

⁹ O povahe sociálneho faktu pozri T. Sedová: K predpokladom a súvislostiam faktu v sociálnom poznaní. In: *Filozofia*, 2009, roč. 64, č. 7, s. 613 – 624.

vstupom a bohatým výstupom je relácia, ktorá nás nabáda skúmať ju z rovnakých dôvodov, aké motivujú epistemológiu: totiž preto, aby sme pochopili, ako evidencia súvisí s teóriou a akým spôsobom teória transcenduje každú evidenciu“ ([15], 230; preklad T. S.).¹⁰ Problematické je aj jeho ponímanie vedy, na čo upozorňuje S. Haack v práci *Evidence and Inquiry*,¹¹ lebo niekedy ňou chápe poznanie vôbec, a niekedy zase špeciálnu vedu, hlavne fyziku. Táto nevyhranenosť zrejme umožnila rozvíjať rozličné verzie naturalizovanej epistemológie (napríklad H. Kornblith, B. Stroud, A. Goldman, feminizmus). Kľúčovými problémami však napriek všetkým rozdielom ostali normativita a otázka evidencie. Hoci P. Dummett vidí v psychologizme vo filozofii jazyka Pandorinu skrinku a D. Davidson obhajuje tzv. anomálny monizmus, podľa ktorého obsahy mentálnych stavov závisia od interakcií jedincov, a argumentuje v prospech neredukovateľnosti psychického, spor externalizmu a internalizmu v otázke propozíčných postojov a obsahu mentálnych stavov, vzťahu mentálneho a fyzického, resp. neurologického ostáva otvorený a dovoľuje formulovať rozličné empirické hypotézy.

Nové pohľady na tieto problémy priniesla kognitívna psychológia, ktorá v spolupráci s neurovedami a umelou inteligenciou reformulovala mnohé problémy filozofie mysle a epistemológie.

Kognitívna veda zahŕňa interdisciplinárne skúmanie kognícií, architektúry psychického, vlastností a funkcií kognitívnych funkcií (nielen ľudských) psychológiou, umelou inteligenciou, informatikou, lingvistikou, evolučnou biológiou a psychológiou a neurovedami. Kognitívne vedy pokladajú myslenie, uvažovanie, vnímanie, pamäť, jazyk a iné kognitívne procesy za operácie spracúvania informácií, ktoré predpokladajú aj manipuláciu s mentálnymi reprezentáciami. V kognitívnej vede sa vyhranili dve interpretácie povahy a podstaty týchto procesov: Na jednej strane je to tzv. počítačový, komputerový prístup, podľa ktorého sú kognitívne procesy, ich vlastnosti a štruktúra modelovateľné počítačmi a myseľ a počítač fungujú analogicky. Na strane druhej od 80-tych rokov minulého storočia sa presadzuje tzv. konekcionizmus, ktorý spochybňuje ideu, že mentálne reprezentácie majú syntaktickú štruktúru. Podľa stúpencov konekcionizmu mentálne reprezentácie sa spracúvajú paralelne a ich obsah (reprezentacionálny) je holisticky distribuovaný naprieč sieťami jednoduchých reprezentujúcich jednotiek. Konekcionistický prístup sa zdá ako biologicky realistickejší (model tzv. embodied mind) a modely v rámci tohto prístupu v kognitívizme sa kombinujú s koncepciami vývinu a štruktúr mozgu, ktoré podporujú mentálne kognitívne výkony. Naturalisticky orientovaná filozofia, najmä filozofia mysle, čerpá z empirických výskumov kognitívnej psychológie a jej tvrdenia nie sú apriórnymi konceptuálnymi špekuláciami, ale vychádzajú z výsledkov experimentálnej

---

¹⁰ „The relation between meager input and the torrential output is a relation we are prompted to study for somewhat the same reasons that always prompted epistemology; namely, in order to see how evidence relates to theory, and in what ways one’s theory of nature transcends any available evidence“ ([15], 230).

¹¹ Susan Haack: *Evidence and Inquiry* 1993; 2nd, expanded edition. Amherst, NY: Prometheus Books 2009, chapter 6.

kognitívnej psychológie a súvisia s nimi. Epistemológia tak profituje z objavov štruktúr a procesu učenia. Kognitivismus priniesol zaujímavé podnety pre filozofiu, tak pre epistemológiu, ako aj pre etiku; staré otázky typu *vrodené verus naučené*, ako mentálne reprezentácie nadobúdajú obsah, či jestvuje jazyk myslenia, aký je vzťah jazyka a myslenia, problém identity mysle a mozgu, existencia a povaha slobodnej vôle, charakter morálnych rozhodnutí, status racionality a i. To sú v kocke témy, ktorých riešenie inovovali skúmania kognitívnej psychológie a kognitívnych vied, a poskytli tak filozofickému uvažovaniu nové impulzy. Kognitívne vedy vrátane kognitívnej psychológie teda formulujú filozoficky relevantne problémy týkajúce sa povahy reprezentácií, úlohy počítačových modelov pri generovaní teórií, vzťahu medzi počítačovým chápaním mysle ako operácií so symbolmi, medzi neurónovými sieťami a dynamickými systémami. Počítačovo-reprezentacionalistický prístup k fungovaniu mysle osvetlil niektoré aspekty učenia, osvojovania a používania jazyka, riešenia problémov, hoci stále ostáva empirickou hypotézou, ktorá má aj svojich nezmieriteľných odporcov. Kritici kognitivismu namietajú, že sa nedostatočne berie do úvahy vplyv prostredia a funkcia emócií (napríklad H. Dreyfus). Postupujúca integrácia kognitívnej psychológie s neurovedami nastoľuje aj otázku redukcionizmu. Pre stúpencom teórie identity mozgu a mysle sú mentálne procesy neurologickými stavmi na úrovni molekulárnej biológie. Táto téza má, prirodzene, redukcionistickú ambíciu pri vysvetľovaní ľudského správania, napríklad altruizmu, exploračného správania, agresivity, výberu partnerov, kooperácie a pod. Domnievam sa, že redukcionizmus spojený s kognitívnou psychológiou a evolučnou psychológiou je užitočný ako regulatívna idea, podľa ktorej veda sa oprávnené môže usilovať explanovať fenomény prostredníctvom vlastností a štruktúr nižšej úrovne. Takýto redukcionizmus pokladám aj vzhľadom na problém psychologizmu v sociálnom poznaní za produktívny. Kognitivismus ako súčasná forma naturalizmu sa presadzuje aj vo sfére sociálnych vied a rozhodujúca je tu otázka, ako explanácia individuálnych kognícií a fungovania mysle súvisí s explanáciou sociálnych faktov, alebo, inými slovami, aký je explanačný vzťah medzi mikro- a makroúrovňou sociálnych fenoménov. Otázka, ako sa formujú, uchovávajú a distribuujú sociálne kognície a čo je na kognícii sociálne, je mostom spájajúcim kognitivismus so sociálnymi vedami.

Záver. Ak súhlasíme so Searlom, že kľúčovým pojmom pre sociálne vedy je intencionalita, prítomnosť mysle, ktorú sa snažia postihnúť a explanovať buď v čistej, alebo v aplikovanej podobe, a ak zvažíme miesto a podiel interpretácie v sociálnom poznaní a humanitných disciplínach, tak legitimita psychologického slovníka, a teda aj psychologizmu je v tejto sfére neodškriepiteľná.¹²

Na okraj treba uviesť, že ak hovoríme, že sociálne vedy predkladajú interpretácie,

---

¹² Zásadní diskontinuita sociálních a přírodních věd nepochází z toho, že vztah společenských a fyzikálních fenoménů je disjunktivní... Klíčové postavení mysli v sociálních vědách je zdrojem jejich slabosti oproti přírodním vědám. Právě ono je však zdroj jejich síly. Neboť od sociálních věd chceme a od těch lepších také dostáváme teorii čisté a aplikované intencionality“ ([17], 91).

tak pod interpretáciou nechápeme nijaký druh vcit'ovania, empatie alebo hermeneutického rozumenia, ale prisudzovanie významu a zmyslu, resp. preklad v zmysle urobiť istý sociálny jav, text, artefakt, konanie, nejaký sociálny fakt zrozumiteľným. Prirodzene, interpretácia je širší pojem než pojem prekladu, lebo aj to, čo nemožno preložiť, môže byť objektom interpretácie. Vyžaduje si to odpoveď na dve rôzne otázky: quinovskú (Do akej miery empirické dáta poskytujú evidenciu pre extenziu významov výrazov prirodzeného jazyka?) a davidsonovskú (Čo musí vedieť interpretátor, aby dokázal interpretovať jazyk inej osoby?).

V tejto súvislosti je využitie a uplatnenie služieb psychologických pojmov očividné a nemusí predstavovať Husserlovho „strašiaka pre filozofické deti“. Otvorenou otázkou, pri riešení ktorej nastáva triedenie duchov a ktorá pripúšťa formulovanie rozdielnych hypotéz, je pripisovanie propozičných postojov, čo je jednou z úloh sociálnych vied, pričom radikálny psychologizmus za skutočné a plnohodnotné vysvetlenia pokladá explanačné prostredníctvom psychologických pojmov. Tento radikálny psychologizmus, ktorý sa manifestuje aj v sociálnom poznaní, v ktorom sa vysvetlenia na základe prisudzovania motívov, zámerov, „čítania mysle iných“ pokladajú za poslednú inštanciu, znamená však konceptuálny aj epistemologický redukcionizmus a explicitné vymedzenie podmienok, za ktorých je nejaký psychologický pojem aplikovateľný. To sa však nedá vyriešiť od písacieho stola a psychologizmus nastoľuje požiadavku prehodnotiť idey redukcionizmu a naturalizmu, ich možnosti a limity. To však bez spolupráce filozofie a empirickej psychológie nepôjde.

LITERATÚRA

- [1] ABBAGNANO, N.: Psychologism. In: *Encyclopedia of Philosophy*, second edition; Donald B. Borcher editor in chief. Thomson Gale, USA 2006, pp. 114 – 116.
- [2] ANDREANSKÝ, E.: Kant a Husserl o psychologizme a formalizme v logike. In: Leško, V. – Plašienková, Z.: *Kant v kontextoch Husserlovej a Heideggerovej filozofie*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae 4, Košice 2009, s. 229 – 242.
- [3] CANGUILHEM, G.: The Object of History of Science. In: *Continental Philosophy of Science*. Blackwell Readings in Continental Philosophy. Ed. B Carry Gutting, Blackwell Publishing Ltd, 2005, pp. 198 – 207.
- [4] CASSIRER, E.: *Esej o človeku*. Bratislava: Pravda 1977.
- [5] CUSSINS, A.: Varieties of Psychologism. In: *Synthese*, 70, 1978, pp. 123 – 154.

- [6] DURKHEIM, É.: What is social fact. In: *Philosophies of Social Science. The Classic and Contemporary Readings*. Eds. G. Delanty/P. Strydom. Maidenhead, Philadelphia: Open University Press 2003, pp. 26 – 30.
- [7] DURKHEIM, É.: Představy individuální a představy kolektivní. In: *Sociologie a filosofie*. Praha: SLON 1998, s. 17 – 48.
- [8] ENGEL, P.: Review Essay: The Psychologists Return. In: *Synthese*, 115, 1998, pp. 375 –393.
- [9] JANSSEN, P.: Psychologismus. In: *Historisches Wörterbuch der Philosophie. Bd.7, P-Q.*, Hrsg. J. Ritter und K. Gründer, Schwabe, Verlag Basel, 1989, S. 1675 – 1678.
- [10] KOŤÁTKO, P.: *Interpretace a subjektivita*. Praha: Filosofía, Filozofický ústav AV ČR 2006.
- [11] KUSCH, M.: *Psychologism. A Case Study in the Sociology of Philosophical Knowledge*. London: Routledge 1995.
- [12] LÉVI-STRAUSS, C.: *Strukturální antropologie II*. Praha: Argo 2007.
- [13] MAUSS, M.: *Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech*. Praha: SLON 1991.
- [14] MOHANTY, N. J.: Psychologism. In: *Perspectives on Psychologism*. Ed. Mark A. Notturmo – E. J. Brill. Leiden – New York – København – Köln 1989, pp. 1 – 11.
- [15] QUINE, W.V.: Epistemology Naturalized. In: *Analytic Philosophy*. Ed. by A. P. Martinich and David Sosa. University of Texas at Austin: Blackwell Publishers 2001, pp. 225 – 233.
- [16] RATH, M.: *Der Psychologismusstreit in der deutschen Philosophie*. Freiburg/München: Alber Verlag 1994.
- [17] SEARLE, J.: Vyhličky sociálních věd. In: *Mysl, mozek a věda*. Praha: Mladá Fronta 1994.
- [18] SEEBHOM, M. T.: The More Dangerous Disease: Transcendental Psychologism, Anthropologism, and Historicism. In: *Perspectives on Psychologism*. Ed. Mark A. Notturmo – E. J. Brill. Leiden – New York – København – Köln 1989, pp. 11 – 31.
- [19] SOBER, E.: Psychologism. In: *Theory of Social Behaviour*, 8, 1978, pp. 167 – 191.
- [20] WALLERSTEIN, I. et al.: *Kam směřují sociální vědy?* Praha: SLON 1998.
- [21] WITTGENSTEIN, L.: *Logicko-filozofické pojednanie*. Bratislava: Kalligram 2003.
- [22] WOLEŃSKI, J.: Psychologism and Metalogic. In: *Synthese*, 137, 2003, pp. 179 – 193.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/0207/09.

---

prof. PhDr. Tatiana Sedová, CSc.
 Filozofický ústav SAV
 Klemensova 19
 813 64 Bratislava 1
 SR
 e-mail: Tatiana.Sedova@savba.sk